*Uluslararası **T**ürkçe **E**debiyat **K**ültür **E**ğitim Dergisi Sayı: 4/1 2015 s. 16-24, TÜRKİYE*

KÜLTEGİN VE BİLGE KAĞAN YAZITLARINDAKİ *İDİ O(O)QS(U)Z* SÖZÜ ÜZERİNE[*]

Aydar MİRKAMAL[**]

Öz

Türkçenin bilinen en eski yazılı metinlerinden Kültegin ve Bilge Kağan Yazıtları'nın doğu yüzlerinde geçen *idi o(o)qsuz* ifadesi, bugüne kadar çeşitli araştırmacılar tarafından genellikle *idi* ve *oq* sözlerine bağlanmış ve metinlerin bağlamından hareketle "düzensiz, sahipsiz, başıboş" şeklinde anlamlandırılmıştır. Uygur dönemi tercüme eserlerinde de rastlanan bu ifadenin, orijinal metinlerdeki Çince ideogramların anlamlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu makalede *idi, oq, oqsuz* sözleriyle idi *o(o)qsuz* ifadesine, zikredilen metinlerdeki örneklerden hareketle yeni görev, anlam ve transkripsiyon şekilleri teklif edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Kültegin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, idi oqsuz.

ABOUT THE EXPRESSION IDI O(O)QS(U)Z ON KÜLTEGİN AND BİLGE KAGAN INSCRIPTIONS

Abstract

The expression *idi o(o)qsuz* mentioned on the east sides of the two oldest Turkic scripts Kültegin and Tonyukuk was interpreted by many and various researchers as "untidy, derelict, adrift" according to the meaning of the words *idi* and *oq* and the context. Also found in the Uighur translated texts, this expression's meaning overlaps with the original Chinese ideograms'. In this article, a new function, meaning and transcription is proposed for the words *idi, oq* and *oqsuz* as well as the expression *idi o(o)qsuz*.

Keywords: Old Turkic, Kültegin Inscription, Bilge Kagan Inscription, idi oqsuz.

Kültegin Yazıtı doğu yüzü 2-3. satırları ve Bilge Kağan Yazıtı doğu yüzü 3-4. satırlarında rastlanılan *idi o(o)qs(u)z* ifadesi günümüze kadar doğru bir şekilde okunmamış ve anlamlandırılmamıştır. Örnek olarak:

ilg(ä)rü : q(a)d(ï)rq(a)n : yïšqa t(ä)gi : kirü : t(e)m(i)r q(a)p(ï)γqa t(ä)gi : qont(u)rm(ï)š : (i)kin (a)ra idi o(o)qs(u)z kök : türk : (a)nča : ol(u)rur (ä)rm(i)š (KT D 2-3).

ilg(ä)rü : q(a)d(ï)rq(a)n : yïšqa t(ä)gi : kirü t(e)m(i)r q(a)p(ï)γqa : t(ä)gi : qont(u)rm(ï)š : (i)kin (a)ra : idi o(o)qs(u)z : kök türk : et(i) (a)nča : ol(u)rur (ä)rm(i)š[1] (BK D 3-4).

---

[*] Kazakça özgün adı "Kültegin, Bilge Kagan Eskertkişindegi *idi o(o)qsuz* sözi jöninde" olan bu çalışmayı Türkiye Türkçesine aktaran Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yasin Kaya'ya teşekkür ederim.

[**] Prof. Dr.; Şincan Üniversitesi, Çin Halk Cumhuriyeti, aydarmir@hotmail.com.

[1] Bilge Kağan Yazıtı'ndaki *it(i) (a)nča* Kültegin Yazıtı'ndaki paralel satırlarda yalnızca *(a)nča* şeklinde yazılmıştır. Talat Tekin bu ifadeyi *düzene sokarak* şeklinde aktarmıştır (Tekin, 2010: 50-51). Ceval Kaya ise ilk hecedeki *t* harfini önceki söz olan *türk* sözüne gelen bir çokluk eki olarak değerlendirmiş ve *türükit* şeklinde transkripsiyonlamayı uygun görmüştür (Kaya, 2010: 466). Bize göre bu ifade, *it(i) (a)nča* şeklinde olmalıdır. Eski Türkçe metinlerde sıkça rastlanılan *it-* fiili, mecazi olarak "düzene sokmak, örgütlemek düzenlemek" anlamlarına gelir.

1. Araştırılma Tarihçesi:

Alan uzmanlarının çoğu *idi* ve *oq* sözlerinin "sahip, yönetici" ve "millet" anlamlarını esas almışlardır. *idi o(o)qs(u)z* ifadesini "düzensiz, başıboş", "sahipsiz" şeklinde anlamlandırmışlardır.

a) Wilhelm Radloff, bu ifadedeki *idi* sözünü "idareci" anlamıyla kabul etmiştir; ancak *idi o(o)qs(u)z* ifadesini *idi uqsus* şeklinde okumuş ve "evsiz barksız idareci" şeklinde aktarmıştır. "keine herrschenden adligen Geschlechter habend" (Radloff, 1897: 131).

b) Vilhelm Thomsen, ilk olarak "souverains les Turcs Bleis" (bağımsız Kök Türk) şeklinde aktarmış, ancak daha sonra *idi* sözünü "sahip, idareci" anlamına bağlayarak *idi o(o)qs(u)z* ifadesine "başıboş, teşkilatsız" anlamını vermiştir (Thomsen, 1896: 129; Thomsen, 1916: 23).

c) Hüseyin Namık Orkun, Thomsen'in yaptığı aktarmayı aynen kabul ederek "sahipsiz ve teşkilâtsız olan Gök Türkleri" şeklinde tercüme etmiştir (Orkun, 1936: 30).

ç) Sir Gerard Clauson, *oq* sözünü "küçük topluluk, kabile" şeklinde anlasa da bu ifadenin kastedilen anlamı tam olarak verdiği söylenemez, bunun yalnızca yoruma dayalı bir aktarma olduğunu söylemek mümkündür: "between the two (extreme geographical points) the Türkü, Whose lineage(?) is compeletely without division into sub-tribe (?) dwelt thus", "İkisinin arasında (bir kavim olarak) müstakil Türk milleti oturmuş" (Clauson, 1972: 95). Ancak Clauson, sözlüğünün idi maddesinde, *idi* sözünün anlamını doğru bir şekilde anlayıp; bunun olumsuz fiilleri ve ibareleri niteleyen bir kuvvetlendirme zarfı olduğunu tespit etmekle birlikte, aynı bölümde, *idi oqsuz* ibaresini yukarıdakinden farklı bir şekilde "no tribal organization", "hiç teşkilatsız topluluk" şeklinde kaydetmiştir (Clauson, 1972: 41).

d) Annemarie von Gabain'de *Alttürkische Grammatik* adlı eserinde *idi* sözünün olumsuzluğun pekiştirilmesi (Verstärkung der Negation) işleviyle kullanıldığını belirtmiştir (Gabain, 1974: 22).

e) Talat Tekin, 1968 yılında bu ifadeyi, "They ruled (organizing) the Kök Turks between the two (boundaries)" şeklinde aktararak *rule* "hükmetmek" fiili ve *organize* "tertip, düzen" ara sözleri ile bu ifadenin anlamını okuyuculara anlaşılır hâle getirmeye çalışmıştır (Tekin, 1968: 263-264). Ancak 2010 yılındaki incelemesinde aynı ifadeyi "pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri" (Tekin, 2010: 25) şeklinde aktaran Tekin, çalışmanın sözlük bölümünde *idi* sözünü "asla, hiç, büsbütün" şeklinde kaydetmiştir (Tekin, 1968: 334).

f) Marcel Erdal, *Grammar of Old Turkic* adlı eserinde *idi* sözüne değinmektedir. Erdal bu yapıyı, "olumsuz ifadeli sözlerin önünde yer alarak onların olumsuzluğunu pekiştirdiğini ve bunun bir fiil parçası olabileceğini" de ifade eder. "The particle idi, which precedes negative words to stress their negativity, can also be part of the verb phrase" (Erdal, 2004: 245). Erdal, aynı eserin olumsuzluğu incelediği başka bir kısmında *idi oq+suz* ifadesini "with no interruption at all", "hiç kesintisiz, devamlı" şeklinde anlamlandırmıştır (Erdal, 2004: 345).

g) Osman Nedim Tuna, eski Türk yazıtlarındaki bu ifadeyi özel bir çalışmayla incelemiştir. Tuna, Tekin ve Orkun'un *idi* sözünün "hiçbir" anlamını verdiği yönündeki görüşlerini kabul etse de *oq* sözünü yine "eyalet, idari bölge" olarak alıp, *idi oqsuz* ifadesini "hiç 'oksuz' = hiç 'ok'u bulunmayan" yani "bir bütün, tekdüze" şeklinde açıklamıştır (Tuna, 1995: 79).

ğ) Shimin Geng, bu cümleyi "Onlar ikisinin arasında (Büyük Kingan Dağları'ndan Demir Kapı'ya kadar) kağansız Gök Türkleri yönetti" şeklinde aktarıp *idi oqsuz* grubunu "kağansız" anlamıyla değerlendirmiştir. Geng, bu sözle ilgili açıklamasını değiştirerek; "idi sözü olumsuz kuvvetlendirme yapan edattır, bu yapıda oqsuz sözünü olumsuz hâle getirmektedir. Bunu 'oksuz (ulussuz) (Kök Türk halkı) şeklinde anlamak mümkündür veya idi oq iki isimden oluşmuş bir tamlama (efendisi+ulus) olabilir, oq sözünün sonundaki –suz (her iki sözü de etkileyen) olumsuzluk ekidir" ifadeleriyle her iki ihtimali de değerlendirmiş, ancak kesin bir sonuca ulaşamamıştır (Geng, 2005: 121-143).

h) Ceval Kaya, Talat Tekin'in *idi* sözünü "hiç" anlamıyla ele alan görüşünü savunur. Ancak Kaya, *oqsuz* yapısındaki ok sözünü "silah olan ok" ve mecazi anlamıyla "bağlı, bağımlı" anlamında düşünmüştür. Bu nedenle *idi oksuz* tamlaması "hiç kimseye boyun eğmeyen, bağımsız, hür" anlamıyla ele alınmalıdır şeklindeki fikrini belirtmiştir (Kaya, 2010: 463-466).

ı) Sarsen Amanjolov, *idi oqsuz* ifadesini, yeni bir araştırmasında *idi uqsız* şeklinde transkript edip ve aktarmasında Mihayiloviç Melioranskiy'nin teklifine katılarak "efendisiz, milletsiz" şeklindeki eski anlamlandırmasını yinelemektedir (Amanjolov, 2010: 159, 166). Mirzatay Joldasbekov ve Karcavbay Sartkoja ise bu ibareyi, *idi oqsız köök türük* olarak transkript etmiş ve "(zamanında) sahipsiz yürüyen Kök Türkler" şeklinde benzer bir aktarma yapmıştır (Joldasbekov ve Karcavbay, 2005: 186).

i) Semih Tezcan, *kök türk* sözünü incelerken, *idi oqsuz* grubunu "hiç aralıksız, sürekli olarak" anlamında aktarmıştır. Ancak bu aktarmanın sebebini göstermemiştir. Diğer taraftan, Tezcan, *ikin ara* grubunu "o sırada" anlamıyla zaman zarfı olarak vermiştir (Tezcan, 2010: 273-280). Esasen bu ifadeden, Büyük Kingan Dağları ile Demir Kapı arasındaki yerin işaret edildiği

açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle *ikin ara* grubu bir zaman zarfı değil, yer zarfı olmalıdır.

2. Konu ile İlgili Eski Uygurca Metinlerdeki Deliller:

Sayısı oldukça fazla olan eski Uygurca metinler günümüze kadar ulaşmıştır. Bu metinlerin pek çoğu Çince eserlerin tercümesidir. Bu paralelde metinlerin karşılaştırılması, (yani Eski Türkçe metinler ile asıl nüsha olan Çince metinlerin karşılaştırılması) Eski Türkçe sözlerin o dönemde taşıdığı anlamların tam olarak göz önüne serilmesine imkân vermektedir.

Eski Uygurca metinlere dikkatle bakacak olursak *idi* ve *oq* sözleri ile ilgili örneklere sıkça rastlayabiliriz. Yani, aslında o metinler Eski Türkçenin hazinesindeki ihtilaflı sözlerin gizemini açacak bir anahtar mahiyetindedir.

2.1. o(o)qs(u)z:

Prof. Masahiro Shogaito'nun araştırdığı Eski Türkçe "Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā" adlı eserde *ooqsuz* Çin alfabesinde 无间 "aralıksız" sözüyle paralellik gösterir. Örnek olarak;

qaltï y(a)ruq yula alqu ïraq-taqï yaqïn-taqï yarudyuluq äd-lär-kä oq-suz tüzü yarud-mïš-ï täg

"如明灯于诸远近所照之物无间遍照" (Shogaito, 2008: 596).

ol alqu nomlar yintäm ol oruntaqï qamaγta ang kenki oqsuz yol eyin tarïqur üčün

"由彼诸法唯随彼地最后无间道所断故" (Shogaito, 2008: 596).

"无间" sözünü doğrudan tercüme edersek "aralıksız" şeklinde çevirmek mümkündür. S. Tezcan, bu sözü "aralıksız" olarak aktarmakla "Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā" adlı eserdeki anlamı aynen kabul ettiğini göstermektedir. Ancak Buda din terminolojisinde bu söz "aralıksız" anlamından ziyade, "engelsiz, mânisiz; sessizlik, sükûnet; kesintisiz, hercai" anlamlarını verir. Yani bu sözün tam terim anlamı; "cehennemdeki azap ateşinin insanı sürekli yakıp, eziyet etmesidir (Hajime, 1981: 1321).

Uyaklı mısralarla kaleme alınmış, Eski Türkçe "Avatamsaka Sutra" metninde *ooqsuz* sözü "devamlı, sürekli, ebedî" anlamlarındaki *tutčï* sözü ile ikili kullanılarak «尽» ideogramı ile paralel "bütün, hepsi" anlamlarını verir.

odγuratï ol burxan-nïŋ üskintä tuγsar-biz :

umuγ-umuz samantabadre-nïŋ yorïq-ï tolγu üčün :

on türlüg bu qut küsüš-üg ädgüti tutalïm :

ooq-suz tutčï tïnlïγ-lar-nïŋ asïγ-ïn qïlγu üčün :

T85n2908_p1455b14╟

到彼此等諸行願，願悉分明皆現前

T85n2908_p1455b15╟

如是無遺我圓滿，盡於世界利群生[2]

ooqsuz sözü «无间», «尽（盡）» ideogramlarına denk gelmekle birlikte, yapı bakımından *oq* sözüne *–suz* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Ancak bu sözün kökü olan *oq* bazı araştırmacıların belirttiği gibi "ok (silah olan ok)", "ulus", "topluluk" değil, aksine, 间 veya 隙 ideogramlarının karşılığı olan "boş yer, boşluk, aralık" anlamındadır. Bunun yanı sıra, *oq* sözünün bu alandaki özel anlamına, eski Uygurca metinlerde de rastlanılmaktadır:

alqu parmanularnïŋ büdün yoq ärip ooq-ï yïq-ï

"诸微全无间隙" (Shogaito 2008: 596).

oqsuz ve *oq* sözleri ile ilgili örnekler bize şunu açıkça göstermektedir: Kültegin ve Bilge Kağan abidelerindeki *oqsuz* sözü "boş yeri yok", "arasında hiçbir şey yok", "bütün, birleşmiş", "aralıksız bir araya gelmiş" anlamlarını içermektedir.

2.2. idi:

A. Gabain, G. Clauson, T. Tekin, M. Erdal gibi uzmanların pek çoğu *idi* ibaresi ile ilgili görüş birliğinde olup, *idi*nin olumsuz ifadeli yapılarda olumsuzluk anlamını kuvvetlendirmek için kullanıldığını belirtmektedirler. Talat Tekin, ilk olarak "iye, sahip" anlamını veren idi ismi ile edat olan *idi*yi ayrı ele almıştır. Ancak, idi sözünü "yok", "değil" anlamındaki zarf olarak kabul etmiştir (Tekin, 1968: 160). Ayrıca Marcel Erdal, yukarıda anılan tahlillerinin dışında da yazıtlardan örnekler vererek *idi*nin olumsuzluğu pekiştirme işlevi üzerinde daha ayrıntılı durur: "All types of negation are intensified by preposing idi 'by (no) means, (not) at all': idi ok+suz 'with no interruption at all'; türk bodun tämir kapïgka ... tägmiš idi yok ärmiš 'It had never been the case before that the United Nation had reached the Iron Gate' and idi yorïmazun 'by no means must they roam around' are all three from the Orkhon inscriptions and there are many more inscriptional examples" (Erdal, 2004: 346). Biz de, *idi* sözünün olumsuz ifadeli bir kuvvetlendirme edatı olduğunu düşünüyoruz.

[2] Bu mısralar, Reşit Rahmeti ARAT'ın 1965 yılında basıma hazırladığı Eski Türk Şiiri (2007, s. 136) adlı eserindeki 13. şiire aittir. Biz bu mısraların Çince şiir metni "Avatamsaka Sutra"dan tercüme edildiğini fark ettik. Aynı zamanda metnin asıl nüshasını da bulduk.

M. Erdal'ın yukarıda verdiği örneklerin dışında, *idi*nin olumsuzluğu kuvvetlendiren edat işlevine Kültegin ve Bilge Kağan Yazıtlarında sıkça rastlanılmaktadır:

ötük(e)n : yïšda : yeg : idi yoq : (ä)rm(i)š

"Ötüken Ormanı'ndan iyi yer yok" (KT G 4);

üč(ä)gün : q(a)b(ï)s(ï)p : sül(ä)l(i)m : (i)di y(o)qïs(a)l(ï)m

"Üçümüz birleşip ordu yürütelim, (onları) yok edelim" (BT D 4).

İddiamızı desteklemek amacıyla paralel Çince metinlerinin de olduğu Eski Uygurca bazı örneklere göz atmak yararlı olacaktır:

A. *mäniŋ bu ät'özümin esirkägim idi kälmäz, täk biziŋä näčükin ärsär amraqlartïn adïrïlγuluq ämgäk bolmazun*

"我于自身初无吝惜，恐于所爱有别离苦" (Kaya, 1994: 321)[3]

B. *mäning idi qorqïnčïm ayïnčïm yoq，öŋi adïrïlmaqlïγ busušum ymä yoq*

"我无恐怖别离忧" (Kaya, 1994: 321).

C. *közin idi andïran ketärü umadïn ür keč tetrü körü turup ötrü qodup öngi yorïp bardïlar*

"目不暫移，徘徊久之，俱舍而去" (Kaya, 1994: 322).

D. *amtï yitürdüm äng kičigi sävär amraq ögükümin yavlaq b(ä)lgü utlïsï idi äzüg bolmadï tep monču̇layu yïγladï*

"今失所爱子，恶相表非虚" (Kaya, 1994: 328).

Zamire Gulcalı, "Altun Yaruk"un "Aç Bars Hikâyesi" adlı bölümünü incelediği eserinde, *idi* sözünü, çalışmanın sözlük kısmında «无» "yok", «非» "değil" ideogramları ile birleştirmiştir (Gulcalı, 2013: 200). Ancak yukarıdaki dört örnek incelenecek olursa, Çince metindeki «无» "yok", «非» "değil" ideogramlarının karşılığı Sıngku Seli Tutung'un Türkçe çevirisinde, gelecek zaman olumsuzluk eki *–maz* (Örnek: A), kesinlik ifadesi *yok* (Örnek: B) ve fiil olumsuzluk eki *–ma* (Örnek: C, D) vasıtasıyla gösterilmiştir. Burada *idi* sözü yalnızca kuvvetlendirme görevini üstlenmiştir. *idi* sözünün kullanılmaması cümlenin anlamını değiştirmemektedir; cümleden farklı bir anlam çıkmamaktadır. B örneğindeki *mäning idi*

[3] Ceval Kaya'nın "Uygurca Altun Yaruk" kitabında Eski Türkçe metinlerin Çince şekilleri verilmemiştir. Bu makaledeki paralel metinler, tarafımızdan belirtilmiştir. *bk.* Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin.* Ankara. *s.* 321.

qorqïnčïm ayïnčïm yoq cümlesini *mäning qorqïnčïm ayïnčïm yoq* şeklinde değiştirdiğimizde, "benim korkum yok" anlamı değişmez; aynı şekilde D örneğinde, *idi äzüg bolmadï* cümlesinde *idi* kullanılmadığında *äzüg bolmadï* ifadesinin "yalan yok" şeklindeki anlamını hiçbir surette değiştirmediğini söylemek mümkündür. O nedenle, burada *idi* sözünün olumsuzluğu kuvvetlendiren bir edat olduğu belirtilebilir.

"Altun Yaruk"ta *idi* edatının yokluk eki -suz / -süz ile birlikte kullanımlarına pek çok örnekte rastlanıldığına dikkat çekmek yerinde olacaktır:

E. *q(a)ltï birök bo yer suv : üč mïng uluγ mïng ulušlar :*

bolsar birök yazï yer : tüp tüz q(a)ltï aya täg :

anta ünsär ï ïγač : ara idi ačuqsuz :

tutdurqan kendir bärk qamïš : yap yavïšγu alqïnčsïz : (Kaya, 1994: 219).

T16n0665_p0424c21╟假使三千大千界，盡此土地生長物。

T16n0665_p0424c21╟所有叢林諸樹木，稻麻竹葦及枝條。

F. *t(ä)ŋrim siziŋ ät'özüŋüz : sobak altun öngi täg :*

körüp idi qanïnčsïz : altunluγ taγqa oxšatï :

qoptïn sïngar y(a)rïtur : arïγ süzük yup yumšaq :

lenhua čäčäkkä oxšatï : ülgüsüz [sansïz] äsringü : itiglärin itilmiš ärür (Kaya, 1994: 337).

T16n0665_p0454c03╟佛身微妙真金色，其光普照等金山。

T16n0665_p0454c04╟清淨柔軟若蓮華，無量妙彩而嚴飾。

E'deki örnekte *anta ünsär ï ïγač : ara idi ačuqsuz* cümlesi orijinal metin olan "所有叢林諸樹木" ibaresinin serbest bir tercümesidir. Eğer bu ifadeyi bire bir çevirecek olursak, "Ağaçlar boş yer kalmaksızın gürce büyümüş" diyebiliriz. Buradaki *idi* sözü *ara ... ačuqsuz* "arasında boş yer kalmaksızın" şeklindeki ifadeye kuvvetlendirme katmaktadır. F örneğindeki *körüp idi qanïnčsïz* (ne görürse görsün kanmaz) ifadesinin orijinal metni "其光普照" şeklindedir. Ancak, bu asıl nüshanın bire bir çevirisi değildir. Çevirmen, bunu kendi iradesiyle, kendi izlenimlerini de katarak çevirmiştir. *körü qanïnčsïz* ifadesi, her zaman burhanın ününü teşbihte kullanılan bir sözdür. Buradaki *idi* de yine benzer işlevdeki kuvvetlendirme ifadesidir. Bu türden örneklere dayanarak, Kültegin Yazıtı'nda rastlanılan *oqsuz* sözünün önündeki *idi*yi, olumsuzluğu kuvvetlendiren bir edat olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

A. Gabain, G. Clauson ve T. Tekin, konuyla ilgili çalışmalarında *idi*yi olumsuzluğun pekiştirmesi olarak kabul etmiş olsalar da, Thomsen ve Radloff'tan günümüze gelinceye kadar pek çok araştırmacının *idi* sözüne (arkasından gelen *oq* sözünü de göz önünde bulundurarak) "sahip, efendi" anlamını verdiği bir gerçektir. Örnek olarak; Shimin Geng, burada *idi* sözünü Talat Tekin'in katkısı üzerine, olumsuzluğu kuvvetlendiren edat olarak almıştır (Geng, 2005: 111, 139). Ancak *idi oqsuz* grubunun sonundaki *oq* sözünün "ok", "kabile" şeklindeki çok anlamlılığının etkisiyle, hem Talat Tekin hem de Shimin Geng, bu ifadenin asıl anlamını kavrayamamış ve doğru aktaramamışlardır. Yukarıda ele aldığımız *idi* ile ilgili örnekler bunu ispatlar niteliktedir. Dolayısıyla *idi oqsuz* grubundaki *idi* yalnızca olumsuzluğu pekiştirme işlevindedir.

Sonuç

oq =间隙 = aralık, boşluk, açıklık;

oqsuz =无间（连绵不断）= boş yeri yok, arasında hiçbir şey yok, bütün, birleşmiş, aralıksız bir araya gelmiş;

oqsuz =尽 = bütün, tam, bitişik.

Eski Uygurca metinlerdeki *oq*, *oqsuz* sözünün, 间隙, 无间, 尽 ideogramlarına denk geldiğini gördük. *idi* sözünün olumsuzluk ifadesini kuvvetlendirdiğini, bu yapının olumsuzluk eki *–suz / -süz* ile birlikte kullanılmasıyla olumsuzluk ifadesine veya söze yalnızca zarflık bir anlam verdiğini izledik. Bu bakış açısıyla, "Kültegin ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki *idi oqsuz* grubunu 'ucu bucağı yok', 'boş yeri yok', '(bütün her yere) yayılmış' anlamıyla değerlendirmek mümkündür" şeklindeki görüşümüzü belirtmek isteriz. Aşağıda bu iki anıtta anılan ifadenin yeni aktarmasını veriyoruz:

Kültegin Yazıtı doğu yüzü, 2-3. satırlar:

ilg(ä)rü : q(a)d(ï)rq(a)n : yïšqa t(ä)gi : kirü : t(e)m(i)r q(a)p(ï)γqa t(ä)gi : qont(u)rm(ï)š : (i)kin (a)ra idi ooqs(u)z kök : türk : (a)nča : ol(u)rur (ä)rm(i)š

"(Atalarım Bumin Kağan ile İstemi Kağan onları) Doğu'da Büyük Kingan Dağı'na kadar, Batı'da Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş. Bu ikisinin arasında Kök Türk (halkı) sınırları bölünmeksizin yaşamış".

Bilge Kağan Yazıtı güney yüzü, 3-4. satırlar:

ilg(ä)rü : q(a)d(ï)rq(a)n : yïšqa t(ä)gi : kirü : t(e)m(i)r q(a)p(ï)γqa t(ä)gi : qont(u)rm(ï)š : (i)kin (a)ra : idi ooqs(u)z : kök türk : eti (a)nča : ol(u)rur (ä)rm(i)š

"(Atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan onları) Doğu'da Büyük Kingan Dağı'na kadar, Batı'da Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş. Bu ikisi arasında Kök Türk (halkı) sınırları bölünmeksizin, düzenli bir ömür sürmüş".

Son olarak, bu makalede dile getirilen *oqsuz* sözünün ilk hecesindeki *o* ünlüsü alışılageldiği üzere kısa ünlü olarak yazılmıştır. Ancak eski Uygurcanın orfografya özelliklerine bakıldığında, bu sözün ilk hecesindeki *o* sesinin normalden uzun olduğunu, bu nedenle zorunlu olarak *ooqsuz* olarak uzun ünlü ile transkript edilmesi gerekliliğini belirtmek isteriz.

Kaynaklar

ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu.* Ankara: Kurmay Yayınevi.

AMANJOLOV, A. S. (2010). *İstoriya i Teoriya drevne Tyurkskogo Pisma*. Almatı.

CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford.

ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic.* Leiden·Boston.

GABAIN, A. von. (1974). *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden.

GENG, S. (2005). *Studies of the Old Turkic Inscriptions*. Beijing Minzu University Press.

GULCALI, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi.* Ankara.

JOLDASBEKOV, M. ve SARTKOJA, K. (2005). *Orhon Eskertkişiniñ Tolık Atlası.* Astana.

KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş Metin ve Dizin*. Ankara.

KAYA, C. (2010). Kök Türkçe idi oksuz Üzerine. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 463-466.

NAKAMURA, H. (1981). *Buddhist Term Dictionary*. Tokyo.

ORKUN, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul.

RADLOFF, W. (1897). *Atlas der Altertümer der Mongolei*. St. Petersburg.

SHOGAITO, M. (2008). *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study.* Shoukadoh.

TEKİN, T. (1968). A Grammar of Orkhon Turkic. *Uralic and Altaic Series Vol.69*, Curzon.

TEKİN, T. (2010). *Orhon Yazıtları.* Ankara.

TEZCAN, S. (2010). Yazıtlarda Yeni Okuyuş ve Anlamlandırma Önerileri. *1.Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri,* Afyonkarahisar.

THOMSEN, V. (1896). *Inscriptions de L'Orkhon Déchiffrées*. Helsingfors.

THOMSEN, V. (1916). *Turcica, études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie.* Helsingfors.

TUNA, O. N. (1995). Ekin ara idi oksuz kök türk anca olurur ermiş (KT, D, 2-3) İbaresi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1993*. Ankara.